

ŽEMAIČIŲ AKADEMIJA

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS DAILĖTYROS INSTITUTAS

RENAVAS

Žemaičių praeitis

9



VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS LEIDYKLA

VILNIUS 2001

Senieji Renavo kapų tekstai

Giedrius Subačius

Kapai, matyt, nėra neypatinga vieta. Atsimenu, kad nuo vaikystės, nuvažia-
vęs į kapus, nedrįsdavau garsiai kalbėti. Prof. Viktorija Daujotytė atkreipė
dėmesį, kad Lapinskių šeimos antkapis Pavandenėje šią amžinojo poilsio
vietą vadina namais. Tad galbūt vaikystėje jaučiausi kažkam trukdąs, tarsi
kapuose kažkas būtų, tarsi tai būtų svetimi namai ir balsui juose sklisti ne-
derėtų?

Daujotytės taip pat pasakyta, kad štai Šatrijos Ragana traukė į kapus. Ra-
gana rašė: „Mėgstu vaikščioti po kapines. Niekur kitur tokia gili ramybė
nevaldo mano sielos kaip čia“ [Daujotytė V. 1997. P. 21–22, 58]. Kodėl gi
ramybė aplanko kapuose? Ar ne todėl, kad ten nesijauti vienas, visai kaip
patekęs į svetimus namus? Kad jauti ryšį su daugeliu praėjusių ir kartu besi-
tęšiančių gyvenimų, sudvasintų neatskleidžiamybės? Kad tas jautimas išsiur-
bia kūno ar daikto pojūtį, atima buvimą ir paverčia jį būtimi?

Dabar dažnai į kapus einu nusirašyti senųjų antkapių užrašų – kaip kad
doc. Alfredas Širmulis apčiupinėti akmenų ir geležies, fotografas Sigitas Var-
nas – sukiloti jų į blizgantį popierių. Žmonių žvilgsnių kapuose būna įtarių, –
ko gi čia vaikščioti su popieriais bei aparatais ir krapštinėtis apie paminklus?

Nors dabar kapuose drįstu šnekėti balsu, jausena, kad tai svetima kalba,
tebelieka. Galbūt ramybė, kuri traukia į kapus, yra ir kažkokie bebalsiai tų
svetimų namų pašnekesiai? Antkapių tekstai taip pat begarsė kalba. Tik apie
tokią kalbą ir tegaliu šiek tiek pasamprotauti.

* * *

Iš seniausiųjų lietuviškų Renavo kapų užrašų, datuotų prieš 1900-uosius,
suskaiciavau septynis. Taigi jie visi turi daugiau kaip šimtą metų. 1922 metų
Renavo bažnyčios inventorius rodo, kad tada tokie paminklai tiesiog nepa-
stebėti: „Ant [Renavo] kapų yra vos keli akmeniniai paminklai, kitokių nėra“*.
Tą inventorių reikėtų tikslinti – tik postamentai paprastai akmeniniai,
o pats paminklas su užrašu – geležinis, dažniausiai lietas.

Tai štai tokie tų paminklų užrašai:

1. „S. P. / SZONAI ILS KUNAI / BENEDYKTA YR MAGDALENAS /
LETUKU / † 1874 M. / [kita pusė:] PRASZOM SOKALBIETI TRIS SWEIKA
MARIJA“. (Čionai ils kūnai Benedikto ir Magdalenos Letukų, mirė 1874 m.
[kita pusė:] Prašom sukalbėti tris „Sveika, Marija“.) Tai seniausias lietuviš-
kas antkapinis užrašas Renavo kapinėse. Pagal datą rodosi, kad jis rašytas
dar prieš pasirodant *Aušrai* ir kitiems tautinę savimonę skatinusiems Ryt-
prūsių laikraščiams. Iš svarbesnių žemaitiųjų paminėčiau *SOKALBIETI*, t. y.
tradiciskai dažnai likdavęs nepažymėtas žemaitiškas priešdėlio garsas [o]

* Ačiū Povilui Švėrebui,
leidusiam pasinaudoti jo
turimomis 1922 m. Renavo
bažnyčios inventoriaus
kopijomis.

čia parašytas *o*, tad atspindėjo žemaitišką tartį. Žemaitiškas tame pačiame žodyje ir dvibalsis *ie* (bendrinės kalbos būtų *é*). Be to, akivaizdžiai žemaitiškai parašyti du vns. kilmininkai *BENEDYKTA YR MAGDALENAS*, galūnėse su raide *a*, ne *o*. Žodžių *BENEDYKTA*, *YR* raidė *y* išlaikyta pagal tradicinę žemaičių rašybą ir atspindėjo žemaitišką tartį [e], ne aukštaitišką [i].

2. „JGNACIUS GEDUTIS / myres 29 May 1879“. (Ignacijus Gedutis, miręs 29 gegužės, 1879.) Šis chronologiškai antrasis yra vienas iš trumpesnių to laiko Renavo kapinių lietuviškas užrašas. Dėl trumpumo maža ką apie jį tegalima pasakyti. Nebent kad ir jame išlaikytas žemaitiškas [e] tarimas, taip pat pažymėtas raide *y*: *myres*.

3. „S.[WIĘTEJ] P. [AMIĘCI] / STANISŁAWA KIELPSZIENIE / miri 1881 m. Grudžia 7. d. / praszom / sukal- / bieti 3 / Swejka / Marija“. (Šventos atminties Stanislava Kelpšienė mirė 1881 metų gruodžio 7 dieną. Prašom sukalbėti 3 „Sveika, Marija“.) Šis Kelpšienės antrašas, chronologiškai turbūt trečias, taip pat fiksuoja kai kurias žemaitiškas lytis. Pavyzdžiui, žemaitiškas dvibalsis *ie* (bendrinės kalbos *é*): *sukalbietis*. Ir žodis *miri* turbūt atspindi žemaitišką tarimą [mėrę]. Galbūt ir *Grudžia* turi žemaitišką šaknies vokalizmą, nors parašytą su *u*, bet galėjusį būti ir dounininkišką, nes tradiciškai dounininkai pažymėdavo ir taip. Antra vertus, šio užrašo autorius, galima įtarti, buvo mažiausiai iš visų įpratęs skaityti ir rašyti, nes pati tradicija jam mažai tebuvo žinoma, pavyzdžiui, *miri* aiškiai užrašyta tik iš klausos, ne iš įpratimo.

4. „NU WAKU TIEWAMS. CZONAJ PAŁAJDOTIE IRA / WINCENC PETRYKS. / MIR. 1869 M. WONA JO MOTERES MIR. 1884 M. / [kita pusė:] PRASZA PRIETELU SUKALBIETE AMŽINA ATYŁSI“. (Nuo vaikų tėvams. Čionai palaidoti yra Vincentas Petrikas, miręs 1869 metais, Ona, jo moteris,



Vincento Petriko ir jo žmonos Onos paminklinio kryžiaus fragmentas Renavo parapijos kapinėse. 1997 m. S. Varno nuotr.

Marijonos Jasmontaitės
paminklinė lenta Renavo
parapijos kapinėse.
1997 m.
S. Varno nuotr.



mirusi 1884 metais. [kita pusė:] Prašo prietelių sukalbėti „Amžiną atilsį“.) Tai reikšmingiausias Renavo kapų lietuviškas užrašas. Jis ne tik ilgiausias, bet jo ir kalba turtingiausia, ir ryškiausiai atspindi žemaitišką lytį.

Iš žemaitiškų galima išvardyti: prielinksnis *NU*; pridėtinis *w* žodžio pradžioje prieš *o* – *Wona* ‘Ona’ (būdingas ir Renavo apylinkių tarmei) [LKA. 1982. T. 2. Žemėl. Nr. 92]; monoftongizuotas dvibalsis *ai-WAKU* ‘vaikų’; žemaitišką dvibalsis *ie* (bk *ė*)–*SUKALBIETE, TIEWAMS*; nors ne visai nuosekliai, raide *y* tradiciškai žymėtas žemaitišką [e] – *ATYLSI, PETRYKS*; net praleistas judrusis *a*–*WINCENC PETRYKS*. Galima manyti, kad užrašytojas buvo kūrybiškas (įterpė kitur nesantį žodį *PRIETELU*), gerai mokėjęs žemaičių tarmę, pažinęs (žemaičių) rašto tradiciją ir nesistengęs jos vengti, greičiau priešingai. Šiek tiek esama ir aukštaitiškų pėdsakų, bet ne tiek daug.

Ir, deja, šitas svarbiausias Renavo kapinių žemaitišką tekstas dabar atrodo labai liūdnam: geležinis kryžius su užrašu, neatlaikęs ilgo gyvenimo ir nulūžęs, guli ant žemės ir bejėgiškai gresia visai išnykti.

5. „D.O.M. / ANTANAS / KULAKAWSKAS / † 1885 M.“ (D.O.M. Antanas Kulakauskas, mirė 1885 metais.) Tai trumpiausias Renavo kapų XIX a. lietuviškas tekstas. Dėl trumpumo jame nepasitaikė žemaitiškų.

6. „S. [WIĘTEJ] P. [AMIĘCI] / DOMINIS/ ir / URSZUŁA / PAWŁAUSKIE / praszom / sukal- / bietie / po tris / sweika / Marjjas“. (Šventos atminties Dominy[ka]s ir Uršulė Paulauskiai, prašom sukalbėti po tris „Sveika, Marijas“.) Šis trumpas užrašas neturi datos, tačiau iš kalbos ir visos stilistikos galima spėti jį taip pat buvus užrašytą apie devintąjį XIX a. dešimtmetį. Kaip žemaitiška lytis, į akis ypač krinta monoftongizuotas dvibalsis *ai*: *PAWŁAUSKIE* ‘Paulauskiai’. Dar žemaitiškai užrašyti dvibalsiai *ie* (bk *ė*) – *sukalbietie*.

7. „S.[VENTOS] A.[TMINTIES] / MARYJONOS / JASMONTAITES / MIRUSI 1896 M. KOVO 23 D. PRASZO POKELEIVI SAKALBETI / BENT 3 KR. SVEIKA MARYJA“. (Šventos atminties Marijonos Jasmontaitės, mirusi 1896 m. kovo 23 d. prašo pakeleivį sukalbėti bent 3 kartus „Sveika, Marija“.) Šio paminklo užrašas yra vėliausias, jis ypač reikšmingas kaip ryškiausias to meto sąmonės permainų liudytojas. Nežinomas teksto autorius 1896 metais aki-vaizdžiai orientavosi į slapčia iš Prūsijos gabenamo Lietuvon *Varpo* bei kitų lietuviškų laikraščių rašybą – viena, atsisakė dvigubos tradicinės *w* ir įsivedė *v*, plg. *KOVO*, *POKELEIVI*, *SVEIKA*, antra, nebežymėjo *k* minkštumo prieš *e*, kas taip pat buvo labai įprasta senojoje žemaičių rašyboje, plg. *POKELEIVI*, – seniau viduryje žodžio turbūt būtų buvę rašyta *-kie-*, ne *-ke-*. (Tiesa, tradicinėje formulėje dar išlaikė dviraiddį senosios rašybos *sz* ´š´: *PRASZO*.)

Taip pat užrašytojui bus imponavusi ir pati aukštaitiška tų laikraščių kalba. Pirma, jis jau stengėsi aukštaitiškai žymėti galūnių raidę *o*: *KOVO*, *MARYJONOS*, *PRASZO* – žemaičiai galūnės pozicijoje čia būtų tarę[a]. Antra, jau vengė rašyti tradiciškai raštuose buvusį įprastą žemaitišką dvibalsį *ie* (dabar bendrinės kalbos *ė*), orientavosi į aukštaitišką *e*: *SAKALBETI*.

Net galėtų kilti klausimas, ar jis ir pats nebuvo aukštaitis. Tačiau persi-stengtos, neva aukštaitiškos, vadinamos hiperaukštaitiškomis, formos rodytu, jog jo būta žemaičio, norėjusio rašyti aukštaitiškai. Plg. minėtąjį *POKELEIVI*, kur raidė *o* parašyta norint derintis prie aukštaičių tekstų, tačiau nežinant, kad ir aukštaičiai čia rašytų ir tartų *a!* Taip pat minėtame žodyje *SAKALBETI* pirmoji *a*, aišku, išprotauta dirbtinai. Galbūt autorius bus pamaneš, kad, kaip ir kokiame žodyje sąžinė, reikia priešdėlį rašyti su *a*. Be to, prasprūdo ir žemaitybė – dvigarsis[on] vietoj aukštaičių *an*: *JASMONTAITES* ´Jasmantaitės´.

Apskritai visa tai reiškia, kad besikurianti bendrinė lietuvių kalba šiam žemaičiui buvo autoritetas, prestižinė kalba, senąją žemaičių tradiciją jis jau buvo linkęs pamiršti. Taip pat matyti, kad šis autorius buvo lietuviškai „susipratęs“, kaip buvo madinga sakyti tais masinio etninių vertybių adoravimo pradžios laikais. Jam rūpėjo lietuvybė, jis vengė lenkiškumo – būtent taip pats sau turėjo argumentuoti, įsivesdamas *v* vietoj *w*, *-ke-* vietoj *-kie-*. Labai netikėtas sulietuvinimas yra net užrašo pradžia – vietoj beveik neanalizuojama formule tapusių raidžių *S. P.* (*šviętej pamięci*) čia parašyta *S. A.*, vadinasi, išversta lietuviškai, *šventos atminties*. Aišku, kad rašytojas buvo apsiskaitęs žmogus ir žemaitis, atsirandančią bendrinę lietuvių kalbą laikęs autoritetu bei sektinu pavyzdžiu, orientuotas į lietuvišką tautinį patriotizmą, vengęs lenkakalbės kultūros pėdsakų.

Kaip matyti, iš antkapių tekstų galima rekonstruoti net savimonės kiti-mą. Tie užrašai, kad ir iš pirmo žvilgsnio trumpi bei neišpūdingi, taip pat yra žemaičių kultūra. Reikia tik jų bebalsę kalbą išgirsti.